

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 105-116.

Geliş Tarihi–Received Date: 24.05.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 29.08.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

İLHANLILAR ZAMANINDA NEKÂBET TEŞKİLATI VE SEYYİDLER

 10.53718/gttad.1302047

 ÖZKAN DAYI*

ÖZ

Abbâsî hilâfeti zamanında tesis edilen Nekâbet teşkilatı ya da bir diğer ismi ile Nakîbu'n-Nukabâ sistemi, Abbâsîler'in sukûtundan sonra da İslâm dünyasında varlığını devam ettiren kurumlardandır. Nakîbu'n-Nukabâ, seyyid soyundan gelen şahsiyetleri ortaya çıkarma vazifesi ile tesis edilmiş bir kurumdur. Moğol istilası ile Abbâsî Devleti'nin ortadan kaldırılması, bu devlete bağlı Nakîbu'n-Nukabâ gibi bazı kurumların da bir dönem işlevsiz kalmasına sebep olmuştur. İslâm toplumu üzerinde derin bir etkiye sahip olan bu kurumun önemi fark eden İlhanlılar, Moğol istilasının Ön Asya'ya getirdiği diğer yıkıcı etkileri ortadan kaldırmak istedikleri gibi Abbâsîler'in yıkılışı ile son bulan Nakîbu'n-Nukabâ sistemini de yeniden tesis etmeye gayret etmişlerdir. İlhanlı Devleti'nin hâkimiyet döneminde seyyidlere ve nekâbet sistemine oldukça önem atfedildiği bilinmektedir. Cengiz Han döneminden itibaren Moğol yöneticilerinin İslâm coğrafyalarında seyyidlerin ve nakîblerin özel konumunu fark ettiklerini görmekteyiz. Cengiz Han onları vergiden muaf tutmuş ve bu uygulama Möngke Kaan zamanında da devam etmiştir. Bu ilginin İlhan Hüleğü zamanından başlayarak İlhanlılar'ın yıkılışına kadar devam etmesi dikkate değer bir husustur. Muhakkak ki seyyidlere ve nakîblere gösterilen bu yoğun teveccühün sebebi İlhanlılar'ın hâkim oldukları coğrafyada sosyal ve siyasî anlamda seyyidlerin ve nakîblerin etkili olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumdan Hüleğü döneminden itibaren haberdar olan İlhanlı Devleti'nin hükümdarları ve üst düzey bürokratları seyyidlerin ve nakîblerin desteğini almaya çalışmışlardır. Ayrıca Abbâsî ve Memlükler gibi Sünnî yönetimlerin Ön Asya'da İlhanlı varlığına karşı direnç göstermesi, İlhanlılar'ı İran ve Irak coğrafyalarında Şii inancına mensup seyyid ve nakîbler ile ortak hareket etmeye yönlendirmiştir. İlhan Hüleğü ile başlayan bu ilgi İlhan Abaka döneminde de devam etmiş, bu dönemde seyyid ve nakîbler sadece Nakîbu'n-Nukabâ sistemi içerisinde kalmamış, onlara malî ve idarî görevler de verilmiştir. Ahmed Teküder'in İslamiyet'i kabul etmesi ise seyyid ve nakîblerin konumunu iyice güçlendirmiştir. İlhan Argun her ne kadar Müslüman kökenli bürokratlara karşı tepkili olsa da hükümdarlığı sırasında seyyidlere özel bir ihtiram göstermiş; hatta onların gasp edilen haklarını dahi iade etmiştir. Hatta İlhan Argun zamanında özellikle Fars bölgesinde seyyidlerin ve nakîblerin idarî görevlere atandığını görmekteyiz. Seyyidler ve nakîbler için İlhanlı ülkesinde en parlak dönem ise Gazan Mahmûd Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi ile başlamaktadır. Gazan Han, onlara kendinden önceki İlhanlı hükümdarlarından daha fazla ilgi göstermiş, onlar için seyyid soyundan gelenlerin her türlü malî ve idarî işlerinin görüldüğü, seyyidler için bir nevi misafirhane niteliğinde olan Dâru's-Siyâde adı verilen kurumlar ve divân sistemi teşkil edilmiştir. Ebû Sa'îd Bahadır Han ve Ölceytü Han döneminde seyyidlerin ve nakîblerin saygı görmeye devam ettiklerini söyleyebiliriz. Her iki İlhan zamanında seyyidlerin ve nakîblerin siyasî ve idarî görevlerde bulunmaları onların İlhanlı ülkesi içerisindeki etkisinin bir göstergesi niteliğindedir. Bu bağlamda çalışmamızda İlhanlılar zamanında Nakîbu'n-Nukabâ kurumunu ve Ehl-i Beyt soyundan gelen seyyidlerin durumunu detaylı bir şekilde aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nakîbu'n-Nukabâ, Seyyidler, Moğollar, İlhanlılar.

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt/TÜRKİYE, E-Posta: ozkandayi@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8192-3445.

THE ORGANIZATION OF NAKABET AND THE SAYYIDS IN THE PERIOD OF THE KHANIDS

ABSTRACT

The Nekâbet organization or the Nakîbu'n-Nukabâ system, which was established during the Abbasid caliphate, is one of the institutions that continued its existence in the Islamic world after the cessation of the Abbasids. Nakîbu'n-Nukabâ is an institution established with the task of revealing the personalities of the Sayyid lineage. The destruction of the Abbasid state with the Mongol invasion caused some institutions such as Nakîbu'n-Nukabâ, which were affiliated to this state, to become dysfunctional for a while. Realizing the importance of this institution, which had a profound effect on the Islamic society, the Ilkhanate tried to re-establish the Nakîbu'n-Nukabâ system, which ended with the collapse of the Abbasids, as they wanted to eliminate the other destructive effects brought by the Mongol Invasion to Asia Minor. It is known that during the reign of the Ilkhanid state, a great deal of importance was attached to the sayyids and the naqabet system. From the time of Genghis Khan, we see that Mongol rulers realized the special position of sayyids and naqîbs in Islamic geographies. Genghis Khan exempted them from tax and this practice continued in the time of Mōngke Kaan. It is noteworthy that this interest started from the time of İlhan Hülegü and continued until the collapse of the Ilkhanids. Undoubtedly, the reason for this intense favor shown to sayyids and naqîbs stems from the influence of sayyids and naqîbs in the geography where Ilkhanids dominate socially and politically. The rulers and senior bureaucrats of the Ilkhanid state, who were aware of this situation since the Hülegü period, tried to get the support of sayyids and naqîbs. In addition, the resistance of Sunni administrations such as Abbasids and Mamluks to the presence of Ilkhanate in Asia Minor led the Ilkhanids to act together with the sayyids and naqîbs belonging to the Shiite faith in the geographies of Iran and Iraq. This interest, which started with İlhan Hülegü, continued in the period of İlhan Abaka, and in this period, sayyids and nakîbs were not only included in the Nakîbu'n-Nukabâ system, but also financial and administrative duties were given to them. Ahmed Teküder's conversion to Islam strengthened the position of sayyids and naqîbs. Although İlhan Argun was against the bureaucrats of Muslim origin, he showed special respect to the sayyids during his reign and even restored their usurped rights. Even in the time of İlhan Argun, we see that sayyids and naqîbs were appointed to administrative duties, especially in the Fars region. For the sayyids and naqîbs, the brightest period in the Ilkhanid country begins with the conversion of Ghazan Mahmud Khan to Islam. Ghazan Khan showed more interest to them than the Ilkhanid rulers before him, and the institutions called Daru's-Siyade and the divan system were established for them, where all kinds of financial and administrative affairs of the descendants of the sayyid were handled. We can say that sayyids and naqîbs continued to be respected during the reigns of Abu Sa'id Bahadur Khan and Ölceytü Khan.

Keywords: Nakîbu'n-Nukabâ, Sayyids, Mongols, Ilkhanids.

GİRİŞ

Nakîb sözcüğü “delmek, kazmak ve bir şeyi baştan sona geçmek” anlamına gelen Arapça نَكَب kökünden gelmektedir. Nakîb sözcüğü “reislik, önderlik ve ülke genelinde rûhânî işlerden sorumlu liderlik” anlamında kullanılmaktadır.¹ Terim olarak nakîb kelimesi, Hz. Peygamber'in ailesinden yani Hz. Ali ve Hz. Fâtima'nın soyundan gelen seyyid ve şerifler ile ilgilenen devlet görevlisi anlamına gelmektedir.² Nakîbler; Hz. Peygamber'in soyuna mensup olan bu insanların isim ve nesep bilgilerini tutarak doğum ve vefatlarını kaydeder, onların haklarını korur, kendilerinin de başkalarının haklarına riayet etmesini sağlar, zekât almadıkları için fey ve ganimetten hisselerini dağıtır; onların toplum içerisindeki hal ve hareketlerini kontrol ederek, cezayı hak edecekleri bir durum olduğunda bunu tatbik eder, bu soya mensup kadınların dengi olanlarla evlenmelerini sağlar.³ İbn-i Bezzâz, her kavmin, sınıfın ve bölgenin liderlik anlamında bir nakîbinin bulunduğunu, bu manada seyyid soyundan gelenlerin de nakîbin olduğunu ve seyyidlerin Nakîbu'n-Nukabâ, Seyyîdu's-Sâdât veya Seyyîdu'n-Nukabâ isimleri verilen kuruma dâhil olduklarını belirtmektedir. Nahcivânî, bu kurum için eseri *Dusturu'l-Kâtib*'te “Cenâb-i Nekâbet-i Penâh” adını da kullanmıştır.⁴

¹ Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi 'u't-Tevârih*, tsh. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, C. I. İntişârât-i Elburz, Tahrân 1371 hş., s. 351, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2015, s. 930; Mehmet Kanar, *Büyük Sözlük Farsça Türkçe*, Birim Yay., İstanbul 1998, s. 658; Muhammed Mu'in, *Ferheng-i Fârsî*, İntişârât-i Râh-i Roşd, 1388 hş., s. 1539; Şîrîn Beyânî, *Dîn ve Devlet der İrân 'Ahd-i Mogül*, II, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahrân 1371 hş., s. 645.

² Gülgün Uyar, “Nakîb”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 321-322; Abbas Kadyanî, *Ferheng-i Câmi 'i Târih-i İrân*, İntişârât-i Ârven, Tahrân 1381 hş., s. 825; Abdurrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2004, s. 559.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlim ve Teşkilât*, Ankara 1988, s. 162; Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 57.

⁴ İbn-i Bezzâz, *Saffetu's-Safâ*, İntişârât-i Zeryâb, Tahrân 1376 hş., s. 323; Muhammed b. Hindüşâh Nahcivânî, *Dusturu'l-Kâtib fi Ta'yînu'l-Merâtib*, C. II, tsh. Abdulkerîm Alioğlu Alizâde, İntişârât-i Dâniş, Moskova 1971, s. 14-19.

10. yüzyılda “Ensab Nekabeti” adı altında bir teşkilat kurularak Hz. Ali'nin soyundan gelenler ile Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs b. Abdülmuttalib'in soyundan gelenler iki ayrı deftere kaydedilmeye başlandı. İbn Tomar olarak bilinen Muhammed b. Muhammed, el-Muktedir döneminde (908-932), Abbâsîler'in ve Talibîler'in Nakîbu'n-Nukabâliği'na getirilmiştir.⁵ Nekâbet hakkında Abbâsî Halifesi Musta'in (862-866) zamanında ilk resmî ferman buyrulmuştur. Bu fermana göre, seyyid soyundan yani Ehl-i Beyt soyundan geldiğini kanıtlayanlar bu sistemin içerisine dâhil edilmişlerdir. Abbâsî Halifesi Musta'in, seyyid soyundan gelen Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Amr b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'in önerisi ile onu bu dîvânın başına getirdi. Seyyidlik meselesinde hakkı olan herkesin yalnızca Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Amr b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. El-Hüseyin'in yanına gitmesi emredildi.⁶

Bu sistem, İslâm toplumu içerisinde oldukça hürmet gören Seyyîd soyundan gelen kişilerin haklarını koruma altına aldığı gibi onları bu aileden gelmeyenlerin baskısına karşı da savunmaktaydı. Ayrıca nakîb, diğer seyyidler ile buldukları yerde malî, siyasî, iktisadî ve içtimai sorunlar ile ilgilenirdi. Dâru's-Siyâde kurumu, seyyidlerin haklarını korumak ile yükümlü idi.⁷ Şüphesiz ki Abbâsîler zamanında yapılan bu düzenleme ile Haşimî ailesinin bir parçası olan ve Ehl-i Beyt soyundan gelen seyyidler, yine Haşimî ailesinin bir diğer parçası olan ve Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın soyundan gelen Abbâsî hilâfeti tarafından devlet yönetimine dahil edilmek istenmiş ve bu bağlamda seyyidlerin Abbâsî hilâfetine muhalif olma ihtimalinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bütün bu tedbirlere rağmen Abbâsî Halifesi Musta'in zamanında Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'in amcası olan Ebû'l-Hasan Yahya, Kûfe'de Abbâsîler'e karşı isyan etmiş ve bu isyan Abbâsî yönetimi tarafından zorlukla bastırılmıştır.⁸

1. İlhanlılar'a Kadar Moğollar'ın Seyyidler ile İlişkisi

Cengiz Han zamanında İran'ın Moğol orduları tarafından zapt edilmesi ile İslâm medeniyetine ait olan kurumların da bir müddet son bulduğunu söyleyebiliriz. Bu manada Buhara'da birçok kişi öldürülmesine rağmen seyyidler ve nakîbler katliamın dışında tutulmuşlardı. Ayrıca Reşiduddin'in aktardığına göre, Cengiz Han zamanında seyyidler vergiden muaf tutulmuş, onların maaşları yıllık olarak hesaplanmış ve defterlere kaydedilmiştir. Moğol sarayında seyyid soyundan gelenlerin özellikle Töregene Hatun'un⁹ naibeliği zamanında etkili oldukları bilinmektedir. Bunların içinde Töregene Hatun'un musahibi olan Fâtıma Tûsî'nin Töregene üzerindeki etkisi yüzünden dönemin Moğol tarihinde olumsuz da olsa önemli bir yeri vardır. *Târîh-i Cihângüşa*'ya göre, Fâtıma Tûsî¹⁰ seyyid soyundan gelmektedir.¹¹

Vakıflardan devlet işlerinin yürütüldüğü dîvân teşkilatına kadar geniş bir alanda idarî, malî ve içtimai hayatın sukûtu aslında sonraki dönem içinde yeniden yapılanmanın gerekliliğini ortaya çıkaracaktır. Nakîblik için bu kötü süreç Möngke Kaan zamanına kadar devam edecektir. Möngke'nin saltanatında seyyidlerin durumu az da olsa gözetilmeye başladı. Möngke Kaan'ın emri ile Moğol komutanları ve yöneticilerinden seyyidlerin refahının sağlanması istenmiştir. Ayrıca Möngke Kaan, vergi uygulamasından seyyidler muaf tutmuştur.¹²

2. İlhanlı Ülkesinde Nakîbler ve Seyyidler (1256-1295)

Möngke Kaan tarafından İran coğrafyasının Moğol hâkimiyetine alınması için görevlendirilen İlhan Hüleğü, seyyid soyundan gelenlere ılımlı davranmış ve hürmet göstermiştir. *Ravzatü's-Safâ*'da Mîrhând, Bağdad kuşatması sırasında altı yarlığın Bağdad'ın farklı altı yönünden altı okla şehre atıldığı ve bu yarlıglara göre şehirde yaşayan ulema Hristiyan, seyyid, kadı ve savaşa katılmamış olanların emniyet içerisinde olacağına belirtildiğine değinmektedir. Hüleğü, Bağdad'ı muhasara ettiğinde şehirde bulunan seyyidlerin önde geleni olan İbn-i Tâvûs¹³

⁵ Salahuddin Halil b. Aybek Es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, nşr. Helmut Ritter, Tahran 1971, s. 108.

⁶ Muhammed b. Cerir Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk Târîh-i Taberî*, C. IX, tsh. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Beyrût 1997, s. 150.

⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye, Dâru'l-Kutbu'l-İlmîyye*, Beyrût, 1978, s. 96; Nahcivânî, *age*, C. II, s. 204-205.

⁸ Abdülkerim Özeydin, “Müntasır-Billâh”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 112-113; Ebû'l-Fahr İsfahâhî, *Mukâtilu't-Talibîn*, tsh. Ahmed Sakar, Dâru's-Şerîf, Kum 1405 h., s. 507.

⁹ Töregene Hatun, naibe sıfatı ile Ögedey Kaan'dan sonra ülkeyi dört yıl yönetmiştir. Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvîni, *Târîh-i Guzîde*, tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş., 587; Alâeddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşa*, tsh. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvîni, C. II, İntişârât-ı Donyâyî Kitâb, Tahrân 1329 hş., s. 242-243; Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, C. V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş., s. 186; Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseyinî Hândmîr, *Habîbu's-Siyer*, tsh. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî, III, Kitâbfürûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş., s. 59-60; Şîrin Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK Yay., Ankara 2015, s. 128.

¹⁰ Fatıma Hatun, Moğollar Horasan'a saldırdıklarında Meşhed-i Tûs'tan esir alınmış ve zekâsı sayesinde Töregene Hatun'un musahibliğine kadar yükselmiştir. Güyük, tahta oturunca devlet işlerine müdahil olan Fatıma Hatun'u öldürtmüştür. Fatıma Hatun hakkında bkz. Mîrhând, *age*, C. V, s. 169; Hândmîr, *age*, III, s. 55-56; Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Davud Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, tsh. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348 hş., s. 393; Şîrin Beyânî, *age*, s. 130.

¹¹ Hândmîr, *age*, III, 1353 hş., s. 28; Hemedânî, *age*, II, s. 1388-1389. Cüveynî, *age*, C. I, 1329 hş., s. 200; Kurban Durmuşoğlu, “Moğol Tarihini Etkileyen Önemli Bir Kadın: Naibe Töregene'nin Musahibesi Fatıma Hatun”, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Erzurum 2022, s. 110.

¹² Cüveynî, *age*, C. I, s. 200; Hemedânî, *age*, C. III, 844; Mîrhând, *age*, C. V, s. 183; Cüveynî, *age*, C. III, s. 76-77; Hândmîr, *age*, C. III, s. 57.

¹³ Ali b. Tâvûs, İmamiyye âlimlerindedir. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya, I, İstanbul 1941-43, s. 116; Bağdathî İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, C. I, (nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951-55, s. 71.

ve ulema bir mektup yazarak İlhan Hüleğü'ye teslim olmuşlardır.¹⁴ Hüleğü, Bağdad'ı zapt ettikten sonra sadâttan Şîî itikadına mensup olan Ali b. Tâvûs'u nekâbet işleri ile sorumlu kılmıştır.¹⁵ İlhan Hüleğü döneminden itibaren İlhanlı yönetiminin ülke genelinde Şîî kökenli Müslümanlar'a ılımlı ve iyi davrandığını bilinmektedir. Bu durumun en güzel örneği de nekâbet sisteminin başına seyyidlerden Ali b. Tâvûs'un getirilmesidir. Yine bu dönemde Şîî kökenli olan, dönemin ünlü âlimi Hâce Nasiruddîn Tûsî'nin Hüleğü'nün danışmanı olması ve Şîî olan Seyfeddîn Bitikçi'nin Hüleğü'nün veziri olması Şîîlere devlet yapılanması içerisinde önem verildiğinin göstergesidir.¹⁶ İlhan Hüleğü, diğer bölgelerde bulunan nakîbler için de hükümler vermiş ve bu dönemde seyyid ve âlim olan Muhammed b. Seyyid İzzeddîn, Fırâtiyye bölgesinin yani Cezîre mıntıkasının nakîbi olmuştur.¹⁷ Hüleğü'nün seyyidlere nakîblik makamını iade etmesi şüphesiz ki sıradan bir karar niteliğinde değildir. O, seyyidlerin İlhanlılar'ın hâkim olduğu İslâm toplumu üzerindeki etkisini çok iyi tahlil etmiş ve bu yüzden nekâbet sistemini devletin desteğine almıştır.

Hüleğü zamanından beri nekâbet makamı sadece seyyid oldukları için Müslümanlar'ın desteğini almak için değil, aynı zamanda fetva ya da görüş almak için de kullanılan bir merci olarak görülmüştür. İlhan Ahmed Teküder hariç tutulduğunda Gazan Mahmûd Han'a kadar İslâmiyet'i kabul etmeyen İlhanlı hükümdarlarının nekâbet kurumundan bu şekilde istifade etmeleri oldukça ilgi çekicidir. Bu bağlamda İbn-i Tıktıkâ şu rivayeti aktarmaktadır. Rivayete göre, Hüleğü, Bağdâd'ı ele geçirdikten sonra Şîî ulemayı ve seyyidleri bir araya toplamış ve onlara “adil, kâfir bir sultan mı yoksa zalim Müslüman bir sultan mı daha iyidir?” diye sormuştur. Bu soruya Bağdad'daki nekâbet makamının başında bulunan, seyyidlerden Rıyâzeddîn Ali b. Tâvûs, adil kâfir sultan, zalim Müslüman sultandan daha iyidir, diye cevap vermiştir. Bu sorunun Müslüman olmayan bir İlhanlı hükümdarı tarafından seyyidlere ve ulemaya yöneltilmesi, muhatap olarak Müslüman âlimlerin alınması ve onlardan cevap beklenmesi aslında nekâbet sisteminin temelini oluşturan seyyidlerin İlhanlılar'ın kuruluş döneminden itibaren önemsendiğinin en güzel göstergesidir.¹⁸

İlhanlı hükümdarlarının gösterdiği ihtiramın yanında Hâce Nasiruddîn Tûsî ve Ata Melik Cüveynî gibi devlet adamlarının da seyyidleri himâyeleri altına almaları İlhanlılar zamanında seyyidlerin toplumsal statüsünü korumuştur. Hüleğü, Bağdâd'ı zapt ettikten sonra bu şehrin yönetimini Ata Melik Cüveynî'ye bırakmıştır. Ata Melik Cüveynî'nin yönetimi zamanında bu bölgede bulunan seyyidlerin dilekçeleri kabul edilmiş ve istekleri yerine getirilmiştir. Yine bu dönemde seyyidlerden birçoğu Nakîbu'n-Nukabâ divânından maaş almış, bu divânın yöneticisi de onların arasından seçilmiştir.¹⁹ Bu durum bize Bağdad'ın ele geçirilmesinden sonraki dönemde seyyidlerin Nekâbet teşkilatı ile tekrar bir araya geldiklerini ve önceki dönemde onlara tanınan haklarını maddî ve manevî anlamda almaya başladıklarını göstermektedir.

İlhan Hüleğü zamanında seyyidlere gösterilen saygı ve Nakîbu'n-Nukabâ sisteminin işleyişi İlhan Abaka döneminde de devam etmiştir. Abaka, seyyidlerin hakkını savunan ve hatta onların elinden alınan hakları seyyidlere iade eden bir ferman çıkarmıştır. İlhan Abaka, seçkin kişileri Nekâbet sisteminin başına getirmiş, 1273 yılında Necmeddîn Ali b. Mûsevî, Sâmarra şehrinin nakîbi olarak görevlendirilmiştir. İlhanlı hâkimiyetinin tüm Ön Asya coğrafyasında tesis edildiği dönemde Fars bölgesinde bulunan ve İlhanlılar'a tabi olarak uzun yıllar ayakta kalabilen Fars Atabekliği, Atabek Ebû Bekir b. Sa'd döneminde Fars bölgesinde bulunan seyyidleri kendi yönetimi için bir tehdit olarak algılamakta idi. Bu yüzden seyyidlere ait olan bazı emlakla el konulmuştu. 1272 yılında Fars bölgesine İlhan Abaka'nın naibi olarak görevlendirilen Suguncak Noyan²⁰, yanında cesareti ile tanınan Seyyid 'İmâduddîn Ebû Ali'yi²¹ getirmiş ve onu Fars bölgesinin bir kısmının yönetimi ile görevlendirmişti. Yine İlhan Abaka döneminde Seyyid Fahreddîn Hasan, Şiraz şehrinin önemli seyyidlerinden idi. İlhanlı tarihinin ilk Müslüman hükümdarı olan Ahmed Teküder zamanında seyyid soyundan gelenlere oldukça ihtiram gösterilmiş,

¹⁴ Şerefeddîn Abdullah b. İzzeddîn Fazlullah b. Ebî Na'im b. Yezdi / Şîrâzi, *Tezciyetu'l-Emsâr ve Tezciyetu'l-A'sâr (Târih-i Vassâf)*, I, İbn-i Sinâ, Tahrân 1338 hş., s. 36; Mîrhand, *age*, C. V, s. 235.

¹⁵ Ali b. Mûsâ İbn-i Tâvûs, *Keşfu'l-Mahacce*, çev. Esedullah Mübeşîrî, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, Tahrân 1364 hş., s. 233-234.

¹⁶ M. Ârifniyâ, “Kârgerdhâyî 'İtikâdi Nehâd-i Vezâret der 'Ahd-i İlhanân”, *Zâmâne*, 74-73, 1387 hş., s. 33; Hanifi Şahin, “Abbâsilerin Son Zamanlarından İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şîî-Sünnî İlişkileri”, *e-Mâkâlat Mezhep Araştırmaları*, C. VI/II, 2013, s. 23; Muhammed Takî Müderris Rezevî, *Ahvâl ve Âsar-i Nasireddin Tûsî*, İntişârât-ı Bonyâd-i Ferheng-i İrân, Tahrân 1354 hş., s. 27.

¹⁷ Muhammed Ali Müderrisî-yi Tebrîzî, *Reyhânu'l-Edeb*, V, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1373 hş., s. 187.

¹⁸ Muhammed b. 'Ali b. Tabâtâbâ, (İbn Tıktıkî), *Târih-i Fahrî*, çev. Muhammed Vahid Gulpâygânî, Tahrân 1367 hş., s. 19.

¹⁹ Şîrâzi, *Târih-i Vassâf*, C. I, s. 59-60; Muhammed b. Hindüşâh Nahcivânî, *Dusturu'l-Kâtib fi Ta'yînu'l-Merâtib*, C. I, tsh. Abdülkerîm Alioğlu Alizâde, İntişârât-ı Dâniş, Moskova 1964, s. 17-22.

²⁰ Suguncak Noyan, Hüleğü ile birlikte Ön Asya'ya gelen kadronun içinde bulunmaktaydı. İsmâ'îlilerin kalelerinin alınması ve Bağdad'ın kuşatılması sırasında Hülâgu ordusunun sağ koluna kumanda etmiştir. Baş yargucilik yanında Bağdad ve Fars'ın idaresinde naip olarak Ata Melik Cüveynî ile birlikte bulunmuştur. Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzi, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, tsh. Abdülmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş. s. 32; Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogül ve Evâyl-i Eyyâm-i Teymûrî*, C. I-II, İntişârât-ı Nâmek, Tahrân 1374 hş., s. 200-201; Rezevî, *Ahvâl ve Âsar-i Nasireddin Tûsî*, s. 151; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994, s. 132.

²¹ Argun Han tahta çıktıktan sonra bu bölgede Seyyid 'İmâdeddîn'i Şiraz bölgesinin yönetim işlerine atamıştır. Fakat Seyyid 'İmâdeddîn'in öldürülmesi İlhan Argun'un öfkesine sebep olmuş ve bu olay üzerine Hüsâmeddîn Kazvîni'nin yanına ordu verilerek Şîrâz'a gönderilmiştir. Bu olayın müsebbi olarak görülen Fars Atabek'i Âbiş Hatun, Şîrâz'dan Errân'a getirtmiştir. Zerküb-i Şîrâzi, *Şîrâznâme*, s. 69-71.

Seyyid ‘İmâduddîn Ebû Ali’ nin Fars bölgesindeki yönetimi oldukça genişletilmiş ve bu bölgenin vezâret işleri dahi ‘İmâduddîn Ebû Ali’ ye bırakılmıştır.²²

İlhan Abaka zamanında Şiraz şehrinin önemli seyyidlerinden olan Seyyid Fahreddîn Hasan’a Atabek Ebû Bekir tarafından el konulan seyyidlerin emlakı İlhan Argun’un fermanı ile iade edilmiştir. İslâmiyet’i kabul etmemiş olan İlhan Argun her ne kadar Ahmed Teküder zamanında devlet işlerinde oldukça kuvvetlenen Müslümanlar’a karşı tepkili olsa da Argun zamanında seyyidlere gösterilen özel ilginin devam ettiğini biliyoruz. Seyyid Fahreddîn Hasan, Argun’un hükümdarlığı döneminde Fars bölgesindeki haklarına kavuşmuş, fakat bu başarısından on yedi gün sonra vefat etmiştir. Seyyid Fahreddîn’in oğlu Kutbeddîn babasından sonra Argun’un seyyidlere iade ettiği haklardan faydalanmaya devam etmiştir.²³ Seyyid ‘İmâduddîn Ebû Ali ve amcasının oğlu Seyyid Cemâleddîn, Fars bölgesinin vezâret işlerine bakmakta idiler. Daha sonra Seyyid ‘İmâduddîn Ebû Ali ve Seyyid Cemâleddîn, Fars Atabekliği’nin iç işlerine müdahil olmaları sebebi ile katledilmişlerdir. Bu iki seyyidin katlinden sonra Fars Atabeki Âbiş Hatun, Seyyid ‘İmâduddîn Ebû Ali’ nin ailesine elli tümen ve Seyyid Cemâleddîn ailesine ise yirmi tümenlik bir gelirin bırakılmasına karar vererek, bu iki seyyidin çocuklarının mağdur olmamalarını sağlamıştır.²⁴ Argun zamanında seyyidlere teveccüh eden bir diğer isim ise Argun’un Yahudî veziri Sa’duddevle’nin²⁵ vekili konumunda olan Şemsuddevle’dir.²⁶ Sa’duddevle’nin katlinden sonra Müslüman olduğu iddia edilmiş ve onun Müslümanlığına seyyidler de şahitlik etmişlerdir.²⁷ Abaka’dan Gazan Han’a kadar muktedir bir İlhan’ın tahta çıkması, iktisadî ve siyasî sıkıntılar şüphesiz ki İlhanlı ülkesinin her kurumunu etkilediği gibi nekâbet sistemine de tesir etmiştir. Tüm bunlara rağmen Geyhatu ve Baydu zamanlarında seyyid ve nakîblerin üzerinde bir baskının oluşturulduğuna dair detaylı bir bilgi mevcut değildir.

3. İlhanlı Ülkesinde Nakîbler ve Seyyidler (1295-1335)

İlhanlı ülkesinde İslâm’ın tam anlamı ile hâkim olduğu dönem Gazan Mahmûd Han’ın tahta çıkması ve İslâmiyet’i kabul etmesi ile başlamaktadır. Gazan Han’dan itibaren İlhanlı Devleti yıkılana kadar tüm İlhanlı hükümdarlarının Müslüman olduğu bilinmektedir. Devletin tüm kurumlarında, içtimai ve iktisadî hayatta hatta Gazan Han zamanında yapılan reformlarda İslâmî kaideler kesin bir şekilde referans alınmıştır. Bu bağlamda her ne kadar Gazan’dan önceki İlhanlı hükümdarları tarafından ilgi bulsa da Nakîbu’n-Nukabâ sistemi, Gazan’ın hükümdarlığı ile de daha fazla teveccüh görmüştür. Reşiduddîn Fazlullâh Hemedânî eseri *Câmi’u’l-Tevârih*’te, Gazan Han’ı Ehl-i Beyt dostu, Hac sebillerini ihya eden, kutsal sayılan kabirleri ziyaret eden, sadaka vermeye önem gösteren ve seyyidlere ihtiram gösteren bir hükümdar olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Gazan Han, Tebriz, İsfahan, Şiraz, Bağdad ve diğer vilayetlerde Dâru’s-Siyâde inşa ettirmiştir. Nekâbet atamalarına Gazan Mahmûd Han zamanında oldukça önem verilmekteydi. Öyle ki Gazan Han, Meşhed şehrinin nekâbet fermanını kendi eli ile Seyyid Tâhir’e vermiştir. 1302 yılında çıkarılan bir ferman ile Mekke ve Medine seyyidlerine tazimde bulunulması gerekliliği emredilmiştir.²⁸ Ayrıca Kerbelâ’daki Hz. Hüseyin kabrini ziyaret eden Gazan Han, burada bulunan seyyidler için her gün üç bin men²⁹ ekmeğinin verilmesini emretmiştir. Reşiduddîn’in aktardığına göre Gazan Han, rüyasında iki defa Hz. Peygamber’i, Hz. Ali’yi ve Hz. Hüseyin’i görmüş; onlar Gazan Han’a seyyidleri bir araya toplamadığını sormuşlardır. Bunun üzerine Gazan Han, her şehire Dâru’s-Siyâdelerin inşa edilmesini emretmiştir. 1302 yılında Bağdad’da seyyidlerden bir kişi, Cuma namazından sonra tekrar kendi namazını kılması üzerine katledilmiş, cenazesi yakılmıştır. Bu kişinin yanmış kemikleri Gazan Han, Bağdad’ı ziyaret ettiğinde kendisine davacıları tarafından sunulmuş, bunun üzerine Gazan Han, Hz. Peygamber evladına neden bu şekilde davranıldığını sorgulamış ve hanın emri ile bu işin sorumluları öldürülmüştür.³⁰

Gazan Mahmûd Han gibi onun halefi olan Sultan Ölceytü Han da nekâbet sistemine oldukça önem göstermekte ve seyyid soyundan gelenlere ihtiramla davranmaktaydı. Ölceytü Han, Meşhed’in nakîbi olan Seyyid Bedreddîn ile buluşmuş, ona kendi eli ile çorba kâsesini ikram etmiştir. Ölceytü Han zamanında vezâretin başında olan Sadeddîn Sâvecî’nin makamında Seyyid Tâcuddîn Âvecî’nin oldukça nüfuzu vardı. Yine bu dönemde Seyyid

²² Şirâzî, *age*, C. II, s. 163, 195, 208, 230.

²³ Şirâzî, *age*, C. II, s. 230-231.

²⁴ Şirâzî, *age*, C. II, s. 217-221; Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdari Tarihi (İran Moğolları 1220-1295)*, Altınordu Yay., Ankara 2020, s. 261-262.

²⁵ Sa’duddevle İlhan Argun zamanında vezârette bulunmuştur. Abdülkadir Karaköse, *İlhanlı devletin Yönetici Kesiminin Dini İnançları ve İslâmiyet*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2010, s. 131; Mustafa Uyar, “İlhanlı Devletinde Yahudî Bir Vezir: Sa’duddevle”, *TAD*, XXI/33, 2003, s. 125.

²⁶ Sa’duddevle, Fars memleketini yine yakınlarından olan Müntecebüddeve Şemsuddevle’ye bağışlamıştı. Mîrhand, *age*, C. V, 351; Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Ebî’l-Hayr Zerküb-i Şirâzî, *Şirâznâme*, tsh. Behmen Kerîmî, Tahrân 1350 hş., s. 71.

²⁷ Şirâzî, *age*, C. II, s. 247-248.

²⁸ Hemedânî, *age*, C. III, 1538; Nurullah Şüsterî, *Mecâlisu’l-Mü’minin*, C. I, tsh. Seyyid Ahmed Abdulmenâfi, Kitâbfurûş-i İslâmiyye, Tahrân 1365 hş., s. 165; Şirâzî, *age*, C. III, s. 390.

²⁹ 3 kilogramlık ağırlık birimi, Petroşevski, bu ağırlık birimini 3.700 gram olarak belirtmektedir; İ. Erdem, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadî Boyutu (1243-1256)”, *AÜDTCTAD*, XXIV, 38, Ankara 2005, s. 8; Petroşevski, *Keşâverzî ve Münâsebet-i Erzî der İrân ‘Ahd-i Mogül*, C. I, çev. Kerim Keşâverz, Tahrân 1344 hş., s. 116.

³⁰ Hemedânî, *age*, C. II, s. 1309, 1359, 1371; Ebu’l-Kâsım Abdullâh b. Muhammedü’l Kâşânî, *Târih-i Olcâyto*, tsh. Muhîn Hambelî, İntişârât-ı be Negâh-i Tercome ve Neşr-i Ketâb, Tahrân 1348 hş., s. 90-93.

İftihâreddin Buhârî, Şam ve Mısır'a elçi olarak gönderilmişti. Seyyid Tâcuddin Âvecî, siyasî ve malî ithamlar sonucunda katledilmiş, yine Seyyid 'Îmâdu'l-Mülk ise ölüm cezası ile yargılanmış, fakat sonra affedilmiştir. Ebû Sa'îd Bahadır Han zamanında da nakîbler İlhanlı yöneticilerinden hürmet görmüşlerdir. İbn-i â'nın aktardığına göre, Ebû Sa'îd Bahadır Han bir yere seyahat ettiğinde hacılar ve nakîbler onun önünde hareket ederdi. Ebû Sa'îd Bahadır Han, nakîblere oldukça saygı göstermekteydi, onlar da Ebû Sa'îd Bahadır Han düşmanlarına karşı hana yardım ederlerdi. Meşhed'in nakîbi olan Emîr Bedreddin ve Ebû Sa'îd Bahadır Han arasında bu bağlamda bir ilişki mevcut idi.³¹

4. İlhanlılar Zamanında Nekâbet Kurumu ve Nakîblerin Vazifeleri

Bu teşkilat, nakîblerin iktisadî ihtiyaçlarını karşılayan evkafa da sahip olup, bu vakıfların idaresinde idi. Nakîb, bu vakıf gelirinden yüzde onunu gelir olarak almaktaydı. Nakîblerin ilk görevi seyyidlerin nesebine dair olan sorunlara ya da iddialara bakmak olup bunun dışında birçok sorumlulukları da mevcuttu. Nakîb, nesebnâme ile seyyidlerin nesebini teyid ve koruma altına alırdı. Bu nesebnâme ile seyyidler her türlü sorundan kurtarılmaya çalışılır ve onların işi düzene konulurdu. İbn-i Fuvatî, 1316 yılında Fahreddin Ebû Abdullah Hüseyin b. Şucâ'eddin Ebî Tâlib b. Muhammed b. Ebî Harb Hasanî ile görüşmüş ve eserinde bu kişinin elinde Kâşân seyyidlerinin nesebnâmesinin bulunduğundan bahsetmiştir. Nakîblerin bir diğer vazifesi ise Dâru's-Siyâdelerin çalışmalarını ve memur işlerini yürütmektir.³²

Moğol istilasından önce İran coğrafyasında var olan nekâbet sistemi İlhanlıların bu coğrafyayı kontrol altına almaları ile yeniden eski işlevine ve gücüne kavuşmuştur. Ölceytü zamanında tüm İlhanlı ülkesinin Nekâbet divânının başına Seyyid Tâceddin Âvecî'yi nakîb olarak atamıştır. Nekâbet divânının başında olan nakîbe bağlı olarak her şehirde nakîbler bulunmaktaydı. Bunun dışında şehirlerde görevli olan nakîblerin seçtiği ve adına Nakîbu'n-Nukabâi denilen sorumlular şehir merkezine bağlı bu bölgelere tayin edilirdi. Her nakîbin Naîbu'n-Nukabâi adı ile nâibi mevcuttu. İbn-i Fuvatî, 1316 yılında Ölceytü'nün ordusunda birlikte seyahat ettiği Ali b. Sa'du's-Şeref b. Hüseyin b. Ali b. Tâvûs'un nâibi olan Tâhir Raziyyuddin Ali b. Tâvûs'tan bahsetmektedir.³³

Dâru's-Siyâde, İlhanlılar'dan önce ortaya çıkmış bir kurum olup bu dönemde seyyidlerin defter kayıtlarının, maaşlarının ve yardım alma işlerinin yapıldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Onların maaşları vakıflardan veya divân gelirlerinden temin edilirdi. Gazan Han, kendisi için inşa ettirdiği makberine ve Şenb-i Gazan Külliyesi'ne³⁴ de Dâru's-Siyâde dâhil ettirmişti. Şenb-i Gazan Külliyesi Dâru's-Siyâdesi için Gazan Han, seyyidlerin hizmet görmesi amacıyla vakıf şartları oluşturmuş, bu mekânlardan istifade eden seyyidlerin halı, mum, koku ve mutfak ihtiyaçları için nakîblerin ve çalışanların burada bulunmalarını buyurmuştur. Reşiduddin Fazlullâh'ın *Câmi'u't-Tevârih*'inde yer alan bu bilgilerin benzeri İlhanlı ülkesinin teşkilatı hakkında önemli bilgiler veren Nahcivânî'nin eserinde de geçmektedir. Bu esere göre, her şehir ve bölgede seyyidlerin maaşları ve ihtiyaçları ile meşgul olan Dâru's-Siyâdeler'in inşa edildiğine değinilmektedir.³⁵

İlhanlılar zamanında nakîblerin bazen idarî, malî ve siyasî görevleri de üstlendiklerini görmekteyiz. İbn-i Battûtâ'nın aktardığına göre Necef şehrinin nakîbi aynı zamanda şehrin vergi işlerinden de sorumlu idi. Yine bazen Şiraz şehrinin nakîbi kendi bölgesi içerisinde toplanan ve yargıdan alınan vergiden de sorumluydu. Nakîblerin buldukları mıntıkanın siyasî ve askerî işlerinde de İlhanlılar zamanında kısmen etkili olduğu bilinmektedir. Çağatay şehzadesi Yasavûr³⁶, Meşhed bölgesine asker sevk ettiğinde Meşhed'in nakîbi olan Emîr Bedreddin, Çağatay şehzadesi Yasavûr'un askerlerini zekice aldatarak Çağatay ordusunun Meşhed'e girmesine engel olmuştur. Meşhed'in nakîbi olan Bedreddin'in bu başarısı İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahadır Han'ı fazlası ile memnun etmiştir. Araplar'dan bir topluluk sekizinci yüzyılın ilk yarısında seyyid soyundan gelen Abdulkerim b. Muhammed'i Fırat nehri yakınlarında işkence ile öldürmüşlerdi. Bu durum üzerine Nakîb Şemseddin Âvî halkı galeyana getirmişti.³⁷

³¹ Ahmed b. Celâleddin Muhammed Fasîhî Hâfî, *Mecmel-i Fasîhî*, (Tsh. Muhammed Fahr), Kitâbfurûş-i Bâstân, Meşhed 1339 hş., s. 17; Kâşânî, *age*, s. 42, 131-133; Şîrâzî, *age*, s. 538; İbn-i Battuta, *Sefernâme-i İbn-i Battuta*, Neşr-i Kitâb, Tahrân 1337 hş., s. 166-167; Abdurrazzâk Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn*, tsh. Abdülhüseyn Nevâî, Müessesesi-i Mutâla'ât ve Tahkîkât-i Ferhengî, Tahrân 1372 hş., s. 79-80.

³² Nahcivânî, *age*, s. 207; Kemâleddin Abdurrazzâk Şeybânî İbn-i Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb fi mu'cemi'l-elkâb*, C. III, (Tsh. Muhammed Kâzım), Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, Tahrân 1374 hş., s. 11; Nahcivânî, *age*, C. II, a 1976, s. 204-205.

³³ Ahmed b. Ali Dâvûdî Hüseyin İbn-i 'Anbe, *'Umdetu't-Tâlibi fi İnsâbi Âli Ebî Tâlib*, Dâru'l-Mektebetu'l-Hayât, Beyrût 1390, s. 270-271; İbn-i Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb*, s. 197.

³⁴ Gâzân Mahmûd Han'ın Tebriz yakınlarında inşa ettirdiği külliye'dir. Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009, s. 32.

³⁵ Hemedânî, *age*, s. 1378. Nahcivânî, *age*, s. 206.

³⁶ Çağatay şehzadesi Yasavur hakkında bkz. Âyefî, *age*, s. 353; Kâşânî, *age*, 174; Kurban Durmuşoğlu, *İlhanlılar Döneminde Horasan (1256-1335)*, (Doktora Tezi), Ankara 2023, s. 44.

³⁷ İbn-i Battuta, *age*, 167-168; Şîrâzî, *age*, s. 163; Semerkandî, *age*, s. 79-80.

Kâşânî'ye göre, Cengiz Han'ın yasası ortaya çıktıktan sonra Râfizîler, bu kanunları muteber bilmişlerdir.³⁸ Bu bilgiye bakarak Şîî ekolünü benimseyen seyyidlerin İlhanlılar zamanında özellikle resmî mezhep olarak Şîîliği benimseyen Ölceytü Han döneminde oldukça saygı görmüşlerdir.

Ayrıca Nasîruddîn Tûsî, Cüveynî ve Reşîdî ailesi gibi İlhanlı yönetiminde yer alan Müslüman devlet adamlarının ve ailelerin seyyidleri himaye eden tutumu İlhanlı hükümdarları nezdinde seyyidleri muteber kılmıştır. Tûsî'nin gayreti ile Bağdâd'ın Hülegü tarafından zaptından sonra seyyidlere zarar gelmemesi, Ata Melik Cüveynî'nin Irak ve Bağdâd yönetimi zamanında seyyidleri himaye etmesi ve Reşîduddîn Fazlullâh'ın Rab'î Reşîdî Külliyesi'nde Dâru's-Siyâde inşa ettirmesi aslında İlhanlı bürokratlarının seyyidlere gösterdiği teveccühün en güzel örnekleridir.³⁹ Devlet adamlarının tüm bu ilgisi aslında Moğol istilası ile Müslüman toplumlar arasında kötü bir şöhere kavuşan Moğol yönetimin halka yaklaşma çabası ve özürü mukabilinde değerlendirilebilir.

Nekâbet kurumunun ihya edilmesinde bu dönemde özellikle seyyidlerin önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda özellikle Şîî inancını benimseyen seyyidlerin ön plana çıkması dikkat çekici olup bu durum üzerine Beyânî eserinde, Dâru's-Siyâdeleri Şîîler'in toplanma yeri ve Şîî din adamları tarafından idare edilen kurumlar olarak nitelendirmektedir.⁴⁰

5. İlhanlılar Zamanında Görev Yapmış Olan Bazı Nakîbler

Abdulkerîm b. Ahmed b. Tâvûs: 1293 yılında vefat eden Abdulkerîm b. Ahmed b. Tâvûs, Irak bölgesinin nakîbi idi.⁴¹

Abdulmuttalib b. Muhtâr: 1307 yılında vefat eden Abdulmuttalib b. Muhtâr, Irak bölgesinin nakîbi idi.⁴²

Akîl b. Şehâbeddîn: Hicri yedinci yüzyılın ilk yarısında Akîl b. Şehâbeddîn, Şûster şehrinin fakîh ve nakîbi idi.⁴³

Ali b. Amr Eşterî: 1282 yılında doğan Ali b. 'Amr Eşterî, Kûfe şehrinin nakîbi idi.⁴⁴

Ali b. Cemâleddîn Ahmed Medâyînî: 1276 yılında Ali b. Cemâleddîn Ahmed Medâyînî'ye Meşhed şehrinin nekâbeti bırakılmıştır.⁴⁵

Ali b. Muhammed Ramazân: 1269 yılında Necef, Kerbelâ ve Hille şehirlerinin nakîbi olan Ali b. Muhammed Ramazân, 1273 yılında vefat etmiştir.⁴⁶

Ali b. Musâ b. Ca'fer Tâvûs: Ali b. Musâ b. Ca'fer Tâvûs, 1265 yılında Irak'ın Nakîbu'n-Nukabâ'sı olarak atanmıştır.⁴⁷

Ca'fer b. İbrâhîm b. Hüseyin: Ca'fer b. İbrâhîm b. Hüseyin, Fars bölgesinin Nakîbu'n-Nukabâ makamında idi.⁴⁸

Emîruddîn Sârevî: Emîruddîn Sârevî, 1308 yılında Meşhed şehrinin nakîbi idi.⁴⁹

Hasan Muhtâr: Tâcuddîn adıyla da bilinen Hasan Muhtâr 1247-1254 yılları arasında Necef'te seyyidlerin nakîbi olarak sorumluydu.⁵⁰

Hubbetullâh b. Fahreddîn Yahya: Hubbetullâh b. Fahreddîn Yahya, Tâhiriyye nakîbi olup 1301 yılında vefat etmiştir.⁵¹

Hüseyin b. Tâcuddîn Âvî: İbn-i Battûtâ'nın Necef şehrinde görüştüğü Hüseyin b. Tâcuddîn Âvî Necef'te nekâbet görevinde idi.⁵²

³⁸ Kâşânî, *age*, s. 99.

³⁹ Beyânî, *Dîn ve Devlet der İrân 'Ahd-i Mogûl*, C. II, s. 494.

⁴⁰ Beyânî, *Dîn ve Devlet der İrân 'Ahd-i Mogûl*, C. II, s. 537-645.

⁴¹ Müderrisî-yi Tebrizî, *age*, s. 59.

⁴² İbn-i Fuvatî, *Mecma' i'l-âdâb*, s. 228.

⁴³ İbn-i Fuvatî, *Mecma' i'l-âdâb*, s. 412.

⁴⁴ İbn-i Fuvatî, *Mecma' i'l-âdâb*, s. 464.

⁴⁵ İbn-i Fuvatî, *Mecma' i'l-âdâb*, s. 464.

⁴⁶ Kemâleddîn Abdurrezzâk Şeybânî İbn-i Fuvatî, *Havâdisu'l-Câmi'a*, çev. Abdulmuhammed Âyetî, Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahrân 1381 hş., s. 215-216.

⁴⁷ İbn-i 'Anbe, *age*, s. 156.

⁴⁸ Zerkûb-i Şîrâzî, *age*, s. 205.

⁴⁹ Fasîh-i Hâfî, *age*, s. 17.

⁵⁰ İbn-i Fuvatî, *Mecma' i'l-âdâb*, s. 508; İbn-i Fuvatî, *Havâdisu'l-Câmi'a*, s. 137.

⁵¹ İbn-i 'Anbe, *age*, s. 225.

⁵² İbn-i Battuta, *age*, s. 187.

İLHANLILAR ZAMANINDA NEKÂBET TEŞKİLATI VE SEYYİDLER

İsmâ'îl b. Hasan b. Ali Muhtâr: "İlmuddîn" olarak da bilinen İsmâ'îl b. Hasan b. Ali Muhtâr, 1254 yılında Necef şehrinin nakîbi idi.⁵³

İzzeddîn Arâbşâh b. Kutbeddîn Murtazâ Eberkûhî: İzzeddîn Arâbşâh b. Kutbeddîn Murtazâ Eberkûhî, Eberkûh bölgesinin nakîbi idi.⁵⁴

Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Tâvûs : Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Tâvûs, 1265 yılında Irak coğrafyasının Nakîbu'n-Nukabâ'sı olmuştur.⁵⁵

Muhammed b. Abdulhamîd b. Abdullâh: Necef ve Kûfe'nin nakîbi olan Muhammed b. Abdulhamîd b. Abdullâh 1267 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

Muhammed b. İlmuddîn b. İsmâ'îl: Muhammed b. İlmuddîn b. İsmâ'îl, 1265 yılında Medâin şehrinin nakîbi olarak tayin edilmiştir.⁵⁷

Nakîb 'Amîd: Nakîb 'Amîd, Sîstân bölgesinin nakîbi idi, 1261 yılında vefat etmiştir.⁵⁸

Nizâmeddîn Hüseyin b. Tâcu'l-Âvî: Nizâmeddîn Hüseyin b. Tâcu'l-Âvî, İbn-i Battûtâ Necef'i ziyaret ettiğinde Necef'in nakîbi idi.⁵⁹

Rızâyuddîn Muhammed: Seyyid Tâcuddîn'in torunu olan Rızâyuddîn Muhammed, dedesinin ölümünden sonra onun yerine geçmiştir.⁶⁰

Seyyid Mehdî Celâleddîn: 1304 yılında vefat eden Seyyid Mehdî Celâleddîn Azerbaycan bölgesinin nakîbi idi.⁶¹

Seyyid Tâcuddîn Âvecî: Seyyid Tâcuddîn Âvecî, tüm ülkenin nekâbet makamına Ölceytü Han zamanında tayin edilmiştir.⁶²

Seyyid Tâhir: Seyyid Tâhir, Gazan Mahmûd Han zamanında Meşhed şehrinin nakîbi idi.⁶³

Şemseddîn Ali b. Muhtâr: Şemseddîn Ali b. Muhtâr, 1256 tarihine kadar Medâin şehrinin nakîbi idi.⁶⁴

SONUÇ

XIII. yüzyılın başlangıcında Moğol istilasının yıkıcı sonuçları İslâm medeniyetine ait her husus ve alanda kendini kuvvetli bir şekilde göstermiştir. Bu olumsuz etki İslâmî kurumlar üzerinde hissedilmiş, nekâbet kurumu da bu durumda payına düşeni fazlası ile almıştır. Fakat bu durum nekâbet kurumunun İlhanlılar'ın İran coğrafyasına gelişi ile yeniden güçlenmeye başlamıştır. Özellikle Nasîruddîn Tûsî, Ata Melik Cüveynî ve Reşîduddîn Fazlullâh gibi önemli Müslüman devlet adamlarının etkisi ile İlhanlı hükümdarları nezdinde Nakîbu'n-Nukabâ sistemi ve bu sistemin merkezini teşkil eden seyyidler saygı, itibar ve himaye görmeye başlamışlardır. İlhan Hülegü'den itibaren seyyidlerin İlhanlılar tarafından ihtiram görmesi, çoğunluğu Müslüman olan Ön Asya toplamları tarafından İlhanlı yönetiminin daha kolay benimsenmesine de yardımcı olmuştur.

Gazan Mahmûd Han, Ölceytü Han ve Ebu Sa'îd Bahadır Han'ın Müslüman olmaları seyyidlere ve onları temsil eden kurumlara İlhanlı hükümdarlarının daha fazla teveccüh göstermesine sebep olmuştur. Bu Müslüman hanlar zamanında yapılan külliye niteliğindeki vakıf eserlerinin içinde seyyidlerin ihtiyaçlarının karşılandığı, haklarının korunduğu ve iktisadî anlamda gelirlerinin temin edildiği Dâru's-Siyâdelerin kurulması, Nakîbu'n-Nukabâ dîvânının teşkil edilmesi ve İlhanlı ülkesinin her bölgesinde nakîblerin bulunması İlhanlılar zamanında nekâbet sistemine ne kadar ilgi gösterildiğini ve bu müessesenin çok iyi çalıştığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidlerden seçilen nakîbler, zamanla sadece bu aileyi himaye eden ve bu ailenin sorunları ilgilenen görevliler olmaktan çıkmışlar, buldukları bölge ve şehirlerdeki siyasî, malî ve hatta askerî işlere de müdahil olmuşlardır. Bütün bu bilgiler bize, nakîblerin, seyyidlerin ve onları temsil eden nekâbet kurumunun İlhanlılar'ın kuruluş aşamasından yıkılışına kadar etkili olduğunu göstermektedir.

⁵³ İbn-i Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb*, s. 508.

⁵⁴ İbn-i Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb*, s. 250.

⁵⁵ İbn-i Fuvatî, *Havâdisu'l-Câmi'a*, s. 212.

⁵⁶ İbn-i 'Anbe, *'Umdetu't-Tâlibi fî İnsâbi Âl-i Ebî Tâlib*, s. 222.

⁵⁷ İbn-i Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb*, s. 296.

⁵⁸ Anonim, *Târih-i Sîstân*, tsh. Meliku's-Şu'arâ Bahâr, Donyâ-yi KitâbTahrân 1381 hş., s. 455.

⁵⁹ İbn-i Battuta, *Sefernâme-i İbn-i Battuta*, s. 367.

⁶⁰ İbn-i 'Anbe, *'Umdetu't-Tâlibi fî İnsâbi Âl-i Ebî Tâlib*, s. 270-271.

⁶¹ Kâşânî, *Târih-i Olcâyütü*, s. 42.

⁶² İbn-i 'Anbe, *'Umdetu't-Tâlibi fî İnsâbi Âl-i Ebî Tâlib*, s. 270-271.

⁶³ Şûsterî, *Mecâlisu'l-Mû'minîn*, I, 1365 hş., s. 165.

⁶⁴ İbn-i Fuvatî, *Mecma'î'l-âdâb*, s. 296.

KAYNAKÇA

- ANONİM, *Târih-i Sîstân*, tsh. Meliku's-Şu'arâ Bahâr, Donyâ-yi Kitâb, Tahrân 1381 hş.
- ÂRİFNÎYÂ, Muhammed, "Kârgerdhâyî 'İtikâdî Nehâd-i Vezâret der 'Ahd-i İlhanân", *Zâmâne*, 74-73, 1387 hş., ss. 33-36.
- ÂŞTİYÂNÎ, Abbâs İkbâl, *Târih-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş.
- BENÂKETÎ, Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud, *Târih-i Benâketî*, tsh. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348 hş.
- BEYÂNÎ, Şîrîn, *Dîn ve Devlet der İrân 'Ahd-i Mogûl*, II, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahrân 1371 hş.
- BEYÂNÎ, Şîrîn, *Moğol Dönemi İrân'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK Yay., Ankara 2015.
- CÜVEYNÎ, Alâaddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed, *Târih-i Cihânguşâ*, tsh. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvînî, I-II-III, İntişârât-i Donyâyi Kitâb, Tahrân 1329 hş.
- ÇELEBÎ, Kâtib, *Keşfu'z-zunûn*, I, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941.
- DAYI, Özkan, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İrân Moğolları 1220-1295)*, Altınordu Yay., Ankara 2020.
- DURMUŞOĞLU, Kurban, "Moğol Tarihini Etkileyen Önemli Bir Kadın: Naibe Töregene'nin Musâhibesi Fatıma Hatun", *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Erzurum 2022, 106-114.
- DURMUŞOĞLU, Kurban, *İlhanlılar Döneminde Horasan (1256-1335)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2023.
- ERDEM, İlhan, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisâdî Boyutu (1243-1256)", *AÜDTCTAD*, XXIV, 38, Ankara 2005, 1-10.
- ES-SAFEDÎ, Salahuddin Halil b. Aybek, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-VIII, nşr. Helmut Ritter, Tahrân, 1971.
- FASÎHÎ HÂFÎ, Ahmed b. Celâleddîn Muhammed, Mecmel-i Fasîhî, tsh. Muhammed Fahr, Kitâbfurûş-i Bâstân, Meşhed 1339 hş.
- HÂNDMÎR, Gıyâseddin b. Humâmeddin el-Hüseynî, *Habîbu's-Siyer*, III, tsh. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş.
- HEMEDÂNÎ, Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh*, I, tsh. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, İntişârât-i Elburz, Tahrân 1371 hş.
- ISFAHÂHÎ, Ebû'l-Fahr, *Mukâtîlu't-Tâlibîn*, tsh. Ahmed Sakar, Dâru's-Şerîf, Kum 1405 h.
- İŞİK, Ayhan, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- İBN-İ BATUTA, *Sefernâme-i İbn-i Batuta*, Neşr-i Kitâb, Tahrân 1337 hş.,
- İBN-İ BEZÂZ, *Saffetu's-Safâ*, İntişârât-i Zeryâb, Tahrân 1376 hş.
- İBN-İ FUVATÎ, Kemâleddîn Abdurrezzâk Şeybânî, *Havâdisu'l-Câmi'a*, çev. Abdulmuhammed Âyetî, Encumen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahrân 1381 hş.
- İBN-İ FUVATÎ, Kemâleddîn Abdurrezzâk Şeybânî, *Mecma'ü'l-âdâb fi mu'cemi'l-elkâb*, III, tsh. Muhammed Kâzım, Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, Tahrân 1374 hş.
- İBN-İ TÂVÛS, Ali b. Mûsâ, *Keşfu'l-Mahacce*, çev. Esedullah Mübeşîrî, Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî, Tahrân 1364 hş.
- KADYANÎ, Abbas, *Ferheng-i Câmi'ü't-Târîh-İ İrân*, İntişârât-i Ârven, Tahrân 1381 hş.
- KANAR, Mehmet, *Büyük Sözlük Farsça Türkçe*, Birim Yay., İstanbul 1998.
- KARAKÖSE, Abdülkadir, *İlhanlı devletinin Yönetici Kesiminin Dinî İnançları ve İslamiyet*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2010.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzâk, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2004.

İLHANLILAR ZAMANINDA NEKÂBET TEŞKİLATI VE SEYYİDLER

KÂŞÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammedü'l, *Târih-i Olcâyto*, tsh. Muhîn Hambelî, İntişârât-i be Negâh-i Tercome ve Neşr-i Ketâb, Tahrân 1348 hş.

KAZVÎNÎ, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, *Târih-i Guzîde*, tsh. Abdülhüseyn Nevâî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş.

KERÎMÎ, Alîrîzâ, “Nekâbet ve Nekîbân der İrân ‘Asr-i İlhanî””, *Faslnâme-i ‘İlmî-Pejûheşi Pejûheşnâme-i Târih-i İslâm*, Sayı:1, 1390 hş., 139-160.

MÂVERDÎ, Ebû'l- Hasan Ali b. Muhammed, *El-Ahkâmu 's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kutbu'l-‘İlmiyye, Beyrût, 1978.

MÎRHÂND, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî, *Târih-i Ravzatu 's-Safâ*, I-XI, Pîrûz, Tahrân 1339 hş.

MU‘ÎN, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, İntişârât-i Râh-i Roşd, 1388 hş.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2015.

MÜDERRİSÎ-Yİ TEBRİZÎ, Muhammed Ali, *Reyhânu 'l-Edeb*, V, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1373 hş.

NAHCİVÂNÎ, Muhammed b. Hindûşâh, *Dusturu 'l-Kâtib fî Ta'yînu 'l-Merâtib*, II, tsh. Abdülkerîm Alioğlu Alizâde, İntişârât-i Dâniş, Moskova 1971.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Müntasır-Billâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, 112-113.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009.

PAŞA, Bağdatlı İsmâil, *Hediyetü 'l-‘ârifin*, I nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951.

PETRUŞEVSKY, I. P., *Keşâverzî ve Münâsebet-i Erzî der İrân ‘Ahd-i Mogûl*, I-II, çev. Kerîm Keşâverz, Tahrân 1344 hş.

REZEVÎ, Muhammed Takî Müderris, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, İntişârât-i Bonyâd-i Ferheng-i İrân, Tahrân 1354 hş.

SEMERKANDÎ, Abdurrazzâk, *Matla'-i Sa'deyn*, tsh. Abdülhüseyn Nevâî, Müessesesi-i Mutâla'ât ve Tahkîkât-i Ferhengî, Tahrân 1372 hş.

ŞAHİN, Hanîfî, “Abbâsîlerin Son Zamanlarından İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şîh-Sünnî İlişkileri”, *e-Mâkâlat Mezhep Araştırmaları*, 2013, VI/II 17-42.

ŞİRÂZÎ, Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, tsh. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş.

ŞİRÂZÎ, Şerefeddîn Abdullah b. İzzeddîn Fazlullah b. Ebî Na'im b. Yezdî, *Tecziyetü 'l-Emsâr ve Tecziyetü 'l-A'sâr (Târih-i Vassâf)*, I, İbn-i Sînâ, Tahrân 1338 hş.

ŞÜŞTERÎ, Nurullah, *Mecâlisü 'l-Mü'minîn*, I, tsh. Seyyid Ahmed Abdulmenâfî, Kitâbfurûş-i İslâmiyye, Tahrân 1365 hş.

TABÂTABÂ, Muhammed b. Alî b. (İbn Tıktıkî), *Târih-i Fahrî*, çev. Muhammed Vahîd Gulpâygânî, Tahrân 1367 hş.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Târihu 'l-Umem ve 'l-Mulûk Târih-i Taberî*, IX, tsh. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Beyrût 1997.

UYAR, Gülgün, “Nakîb”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, 321-322.

UYAR, Mustafa, “İlhanlı Devletinde Yahûdî Bir Vezir: Sa'düddeve”, *TAD*, 2003, XXI/33, 125-142.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994.

ZERKÛB-İ ŞİRÂZÎ, Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. Ebî'l-Hayr, *Şîrâznâme*, tsh. Behmen Kerîmî, Tahrân 1310-1350 hş.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

İLHANLILAR ZAMANINDA NEKÂBET TEŞKİLATI VE SEYYİDLER